

Ігор КОЛЯДА,
Ярослав КРИВОБОК. МЕТОДИКА
ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ
УРОКУ НА ТЕМУ: «НАЦІОНАЛЬНО-
ВИЗВОЛЬНІ ПОВСТАННЯ 20–30-Х
РОКІВ XVII СТ.»
(ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. 8 КЛАС)

Ігор КОЛЯДА, доктор історичних наук, професор,
Ярослав КРИВОБОК (м. Київ)

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ УРОКУ НА ТЕМУ: «НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНІ ПОВСТАННЯ 20–30-Х РОКІВ XVII СТ.» (ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. 8 КЛАС)

Тема уроку: «Національно-визвольні повстання 20–30-х років XVII ст.».

Мета уроку: пояснити причини виникнення козацьких повстань, розкрити характер цих повстань; визначити значення й наслідки повстань українського козацтва проти Польщі;

– вдосконалювати набуті вміння і навички;
– виховувати почуття поваги до історичного минулого України.

Тип уроку: комбінований.

Навчально-методичне забезпечення:

Струкевич О.К., Романюк І.М., Пірус Т.П. «Історія України: підручник для 8 класу». -К.: Грамота, 2008. -272с.,

Атлас. Історія України. 8 клас. -К.: Картографія, 2013. - 26 с.,

Контурні карти. Історія України. 8 клас. -К.: Картографія, 2013.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання по темі: «Українське козацтво в першій чверті XVII ст. Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний».

У ході фронтального опитування вчитель пропонує учням відповісти на такі запитання:

1. Визначте передумови та причини морських походів козаків.
2. Опишіть козацьку тактику ведення морських походів.
3. Охарактеризуйте роль гетьмана П. Сагайдачного в ході Хотинської війни 1620-1621 рр.
4. Яку роль відіграв П. Сагайдачний у зміцненні православної церкви?
5. Чому часи козацьких морських походів називають героїчною добою?

6. Якими була стратегія і тактика козацьких походів?

7. Складіть історичний портрет П. Конашевича-Сагайдачного.

8. Які визначні історичні місця України пов'язані з ім'ям П. Конашевича-Сагайдачного?

Вчитель організовує індивідуальне опитування у формі хронологічного диктанту:

1. Напад на порт Варна (1600 р.).
2. Похід на Кілію (1602 р.).
3. Похід на Кримське ханство (1608 р.).
4. Похід на Трапезунт і Синоп (1614р.).
5. Напад на Константинополь (1615р.).
6. Похід на Кафу (1616р.).
7. Битва під Цецорю (1620 р.).
8. Хотинська битва (1621 р.).

Організація групової роботи.

Вчитель пропонує у підгрупах підготувати відповідь на проблемне запитання та підготувати аргументи:

У чому є справедливою оцінка морських походів як «доби героїчних походів»?

II. Актуалізація опорних знань учнів та мотивація діяльності.

Вчитель організовує вступну бесіду за запитаннями.

Вчитель: Пригадайте яке значення для козацтва мала поява реєстрових козаків?

Учні: поява реєстрового козацтва засвідчила формування нового соціального стану. Відтоді козаками офіційно визнавалися лише ті, хто був

занесений до реєстру. Польський король С. Баторій в 1576 р., на знак офіційного визнання реєстрового козацького війська, вручив йому дорогоцінні військові клейноди: корогву, бунчук, булаву та печатку з гербом.

Вчитель: Пригадайте, які права мали реєстрові козаки?

Учні: Реєстровики звільнялися від влади феодалів, старост і воевод, міських магістратів. Вони не сплачували податки, мали право власності на землю, могли вільно вести різні промисли й торгувати. За службу одержували, хоча й нерегулярно, грошове утримання з державної скарбниці

Вчитель: А тепер згадайте якою була політика королівської адміністрації стосовно реєстрового козацтва?

Учні: На становищі реєстрового козацтва негативно позначалася непослідовна політика королівської адміністрації. Під час воєн уряд закликав до реєстру всіх охочих, у тому числі селян державних і приватних маєтків. А коли потреба в реєстрових козаках відпадала, більшість із них вилучали з реєстрових списків і повертали до колишніх власників.

Вчитель: Пригадайте, якими були причини козацьких повстань кінця XVI ст?

Учні: Оволодіння Польщею майже всією Україною внаслідок Люблінської унії 1569 р. призвело до посилення феодально-кріпосницького та національного гноблення. Зросла панщина, запроваджувалися нові натуральні й грошові по-винності. Загострилася ситуація в Україні після Берестейської унії 1596 р. Офіційні кола польської держави рішуче відмовляли православній церкві в праві на існування. Наступ католицизму викликав могутній усенародний опір.

Вчитель: Згадайте підсумки козацьких повстань кінця XVI ст

Учні: Вони виявили значну неорганізованість і внутрішню роз'єднаність козацтва. Ці чинники стали фатальними й зумовили поразку повстанців. З іншого боку, народні виступи наприкінці XVI ст. засвідчили можливість успішних спільних дій козаків, селян, міщан, дрібної шляхти, серед яких козацтво поступово перетворювалося на про-відну силу соціального та національно-визвольного руху.

Вчитель: Пригадайте якою була політика П. Сагайдачного у відносинах з Польщею?

Учні: Петро Конашевич був досвідченим дипломатом. Він дотримувався лояльності у відносинах з Польщею й одночасно домагався задоволення інтересів козацтва. Уміло використовуючи потребу поляків у сильному козацькому війську, Сагайдачний домогся збільшення його реєстру до 3 тис. осіб

III. Вивчення нового матеріалу.

План теми уроку:

1. Національно-визвольні повстання 20–30-х рр. XVII ст.:

1) передумови національно-визвольних повстань

у першій третині XVII ст.;

2) причини національно-визвольних повстань 20–30-х рр. XVII ст.;

3) історичні портрети козацьких ватажків;

4) національно-визвольні повстання 20–30-х рр. XVII ст.: привід, перебіг подій та результати.

2. Наслідки та історичне значення національно-визвольних повстань 20–30-х рр. XVII ст.

1.1. Передумови та причини виникнення національно-визвольних повстань козаків.

У ході міркування вчитель розкриває передумови національно-визвольних повстань козаків:

Після смерті П. Коношевича-Сагайдачного для Війська Запорозького настали складні часи. Його наступники О. Голубі М. Дорошенко поділяли принципи політики П. Сагайдачного — примирення. Однак порушення Польщею угоди з козаками викликало сильне невдоволення. Тисячам учасників Хотинської битви виділили незначну платню, залишили їх без жодної перспективи заробітку. Запорожці не довіряли владі, брали участь у різних авантюрах.

Тим часом польська влада вирішила здійснити повну демобілізацію козацького війська. Чому Річ Посполита вирішила приборкати козацтво й максимально зменшити його роль в Україні? Тому що Запорозька Січ ставала потужною військовою та політичною силою, яка мало зважала на рішення польського сейму. Вона стала вести активну самостійну зовнішню політику, втручалася в справи сусідів, встановлювала власні козацькі порядки на території України, що суперечили законам Речі Посполитої. Крім того, надзвичайно сильно зріс престиж українських козаків після Хотинської війни у Європі: вони ставали лицарями християнства, що боронять християнський світ від ісламу.

Отже, в першій чверті XVII ст. склалися всі передумови для розгортання боротьби козацтва за розширення своїх прав та вольностей.

Завдання учням:

За міркуванням складіть простий план.

Пропонований варіант:

— Становище козаків після смерті П. Сагайдачного.

— Наростання протиріч між козацтвом та Річчю Посполитою.

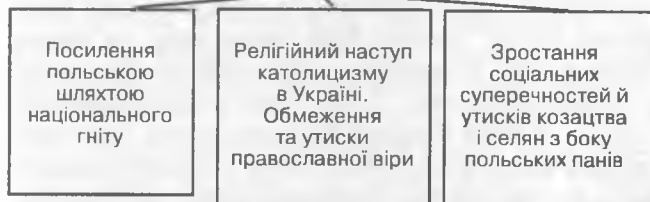
— Запорозька Січ — активна й самостійна зовнішньополітична сила.

— Політика польського уряду щодо обмеження козацької самостійності.

У ході пояснення вчитель знайомить учнів із терміном і пропонує занотувати їх значення до термінологічного словника:

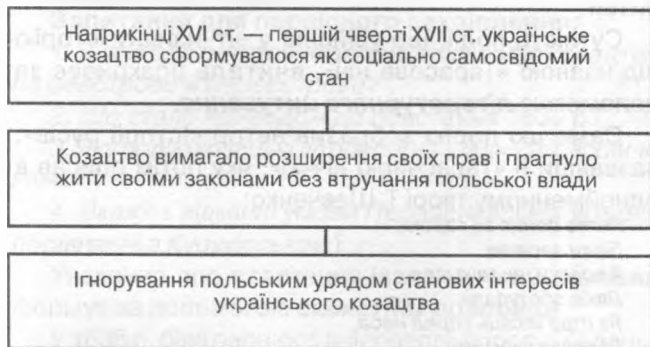
Демобілізація — це звільнення зі збройних сил військовослужбовців після закінчення війни або строку військової служби; переведення збройних сил і народного господарства з воєнного стану на мирний.

Причини повстань

1.2. Причини національно-визвольних повстань 20–30-х рр. XVII ст.

Вчитель розкриває причини національно-визвольних повстань козаків використовуючи стислу характеристику зі структурну схему:

1.4. Національно-визвольні повстання 20–30-х рр. XVII ст.: привід, перебіг подій та результати.

Дата	Привід	Перебіг подій	Результати
1625 р.	Польща вирішила покарати козаків за втручання у династичну боротьбу в Кримському ханстві	Виступ козаків на чолі з гетьманом Марком Жмайлом проти коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського. Бої біля Крилова.	Поляки змушені були піти на укладення миру. Було підписано Куруківську угоду 1625 року.
1630 р.	Нереєстрові козаки стратили гетьмана реєстровців Григорія Чорного	Повстання козаків на чолі з Тарасом Федоровичем (Трясилом), похід на Канів та Переяслав	Повстання закінчилося перемир'ям. 1630 року було укладено Переяславський договір.
1635 р.	Будівництво польським урядом Кодацької фортеці	Напад запорозьких козаків на чолі з кошовим отаманом Іваном Сулимою на фортецю Кодак	Підступно захоплений городовими козаками, І. Сулима був засуджений поляками й страчений у Варшаві.

1637 р.	Страта поляками І. Сулими Козацьке повстання на чолі з Павлом Бутом (Павлюком).	П. Бут видав універсал до українського народу; битва під Кумейками	Захоплений реєстровими козаками, П. Бут був виданий полякам і страчений у Варшаві.
1638р	Страта П. Бута	Повстання запорожців на чолі з Яковом Острянином; похід на Лівобережжя, облога Лубен; битва під Жовнином. Повстання продовжив Д. Гуня	Після поразки під Жовнином Я. Острянин відступив у Слобідську Україну. 1638 р. «Ординація Війська Запорозького»

Формуючи знання про козацько-польський збройний конфлікт 1625 р., **вчитель** розкриває перебіг повстання у ході **образної розповіді**:

Стурбована діями козаків Польща вдалася до сили. У другій половині літа 1625 року в Україну прибуло військо — 17 тис. жовнірів і кілька тисяч челяді. Керував ним коронний гетьман Станіслав Конєцпольський. Поляки вирушили з Бара на Подніпров'я. Новий гетьман козаків Марко Жмайло зустрів поляків під Каневом. Вирішальні бої відбулися поблизу Крилова. Козаків було 20-25 тис., але найдосвідченіші запорожці перебували в той час у морському поході на Туреччину. Битві передували перемовини. Польська сторона вимагала видати ватажків морських походів, передати листування з антитурецькою опозицією, зменшити реєстр до 3 тис., повернути самовільно зайняті королівщини. Перемовини були затяжними й не дали результатів. Розпочалися бої. Козаки за ніч спорудили укріплення в урочищі Медвежі Лози, успішно стримували штурм й влаштували контратаки. Бої були настільки запеклими, що в них ледь не загинув сам коронний гетьман Конєцпольський.

Завданням учням:

На контурній карті позначте місце вирішальних боїв.

Ознайомлюючи учнів з умовами Куруківської угоди, вчитель використовує прийом стислої характеристики:

У листопаді була укладена **Куруківська угода** (назва від Курукового озера над Дніпром). Обидві сторони домовилися про компроміс. Куруківську угоду від козаків підписав М. Дорошенко, якого обрали гетьманом замість М. Жмайла. За умовами угоди:

1) чисельність реєстрового війська становитиме 6 тис. козаків. Решта козаків мала повернутися до своїх панів;

2) спалення усіх човнів та припинення морських походів;

3) заборону ведення самостійної зовнішньої політики;

4) реєстр складався із шести полків: Білоцерківського, Канівського, Корсунського, Переяславського, Черкаського й Чигиринського. Кожен полк поділявся на сотні з осередками в менших містах, розташованих на його території;

5) очолював реєстрове військо гетьман, обраний загальновійськовою радою й затверджений польським урядом.

Переважна більшість «випищиків» (близько 40 тис.) повернулося на Запорожжя, яке провадило свою окрему політику. М. Дорошенко прагнув розширити привілеї козацтва, щорічно посилаючи до польського короля депутації. Проте Польща не бажала зміцнення козащини.

Завданням учням:

Скласти тезовий конспект.

У ході пояснення вчитель знайомить учнів із такими термінами і пропонує занотувати їх значення до історичного словника:

«**Випишки**» — козаки, виключені, «виписані» з реєстру.

Депутація — група обраних або визначених представників, які діють за дорученням якого — небуть колективу чи організації.

Уявлення про історичну особу — гетьмана М. Жмайла вчитель формує використовуючи **біографічну довідку**:

Марко Жмайло-Кульчицький (роки народження та смерті невідомі).

За одним із джерел, рід Жмайло походить з с.Кульчиці (тепер село в Самбірському районі, Львівської області). Відомо, що до обрання гетьманом Жмайло брав участь у Хотинській битві (1621 р.). Належав до української православної шляхти. Займав посаду гетьмана реєстрових козаків в 1625 році. Якою була подальша доля М. Жмайла після скинення його з гетьманства в 1625 році, не відомо.

Завдання учням.

Запитання для первісного закріплення:

1. Що стало приводом до козацького повстання 1625 року?
2. Чому більшість козацької старшини схилилася до укладення перемир'я з поляками?
3. Чому польська сторона вимагала віддати їй дипломатичне листування Війська Запорізького?
4. Чого прагнув досягти М. Дорошенко в ході переговорів з урядом про козацькі привілеї?

Хід повстання під проводом Тараса Трясила вчитель розкриває за допомогою **розповіді**:

Куруківська угода остаточно роз'єднала козацтво на реєстрових і нереєстрових («випищиків»). У 1630 р нереєстрові низові козаки обрали гетьманом Тараса Федоровича (Трясила), досвідченого й відомого козацького ватажка. Незабаром загін запорожців викрав реєстрового гетьмана Григорія Чорного, доставив його на Січ, де того судили й стратили. Цей вчинок став початком нового козацького

повстання. У березні 1630 р. запорожці вирушили із Січі на Корсунь. Там до них приєдналися міщани та реєстрові козаки. Повстанці зосередили свої сили (понад 30 тис. чоловік) біля Переяслава, на лівому березі Дніпра. У травні туди підійшов Конєцпольський з коронним військом (12 тис.). Його спроба атакувати козацький табір з маршу була невдалою. Три тижні тривали кровопролитні бої. Уранці 15 травня відбувся найжорстокіший бій. Повстанці вщент розгромили добірну шляхетську корогву — Золоту роту, яка охороняла штаб коронного гетьмана. У козацьких переказах бої під Переяславом згадувалися як повний погром польського війська.

Завданням учням:

На контурній карті позначте місце вирішальної битви.

Сутність події, що увійшла у вітчизняну історію під назвою «Тарасова ніч», **вчитель** розкриває за допомогою **літературного цитування**.

Саме цю подію зобразив автор «Історії русів», назвавши її «Тарасовою ніччю», яку потім описав в однойменному творі Т. Шевченко:

*Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата;
Прокинулись ляшки-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки,
Та й не повставали:
Зійшло сонце — ляшки-панки
Покотом лежали.
Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,
Щоб летіли крюки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетіли чорні крюки
Вельможних будити;
Зібралось козацество
Богу помолитись.
Закрякали чорні крюки,
Виймаючи очі;
Заспівали козаченьки
Пісню тієї ночі, —
Тії ночі кривавої,
Що славною стала
Тарасові, козацеству,
Ляхів що приспала.
(Із поеми Т.Шевченко «Тарасова ніч».)*

Ознайомлюючи учнів з умовами Переяславської угоди, вчитель використовує прийом стислої характеристики:

Конєцпольський був змушений йти на переговори. 8 червня в Переяславі було укладено угоду, яка відрізнялася від Куруківської лише у двох питаннях:

- 1) реєстр збільшувався до 8 тис. осіб;
- 2) передбачалась амністія для учасників повстання та реєстрових козаків.

Уявлення про особистість гетьмана Т. Федоровича (Трясила) вчитель формує, використовуючи **картинний опис** портрету Т. Федоровича, написаного в першій половині XIX ст. невідомим художником:

Портрет написано в першій половині XIX ст. невідомим художником, очевидно, з давнішого зображення. На нас кидає свій виразний погляд особа, що володіє мужнім видом обличчя. Гострий довгий ніс, виразні скули й великі брови вказують на войовничість й непохитність. Козацькі чорні вуса грикрашають тонкі губи й разом з тим міцне підборіддя. Гетьман одягнений пишно й тримає розкішну булаву піднятою догори, нагадуючи про свою владу й волю. Художник зобразив ліву руку гетьмана що підпирає його бік. Цим він хотів нам показати, що на картині особа прославлений в боях полководець, рішучий і завзятий командир.

Завдання учням.

Запитання для первісного закріплення:

1. Яка угода остаточно затвердила поділ козацтва на реєстрове й нереєстрове?
2. Що стало приводом до повстання 1630 р?
3. Яку подію козацькі літописці назвали «Тарасовою ніччю»?
4. Вкажіть відмінні умови Переяславської угоди у порівнянні з Куруківською?

Уявлення про повстання Івана Сулими **вчитель** формує за допомогою **сюжетної розповіді**:

У 1635 р. біля першого дніпрового порогу (Кодацького) польський уряд звів фортецю Кодак, аби не допускати нових морських походів козаків проти Туреччини й Криму, а також контролювати зв'язки Запорожжя з городовою Україною. Цей форпост польської влади на Подніпров'ї низове козацтво сприйняло як виклик. Гетьман Іван Сулима, досвідчений ватажок, визначний борець за християнську віру, відзначений папою Павлом V золотою медаллю із його зображенням, очолив повстанців. На початку серпня 1635 р. майже 3 тис. козаків виступили із Запоріжжя до кодацької фортеці. Формуючи уявлення про взяття І Сулимою кодацької фортеці, **вчитель** використовує уривок з оповідання А. Кащенко «Над козацьким порогом»: «...Через два тижні новобраний гетьман повів Запорозьке військо до Кодака. Бурляй з тисячею козаків плив Дніпром, а Сулима з двома тисячами йшов степом до того місця, де річка Сура впала у Дніпро. Там обидва війська сполучилися, і Сулима, лишивши козаків у діброві, сам з курінними отаманами пішов оглядати Кодак. З Гострої Могили він уже добре розгледів башти й вали Кодацького замчища і зрозумів, що з степу неможливо наблизитись до нього непомітно, а треба підходити з одного боку глибоким байраком, а з другого — попід скелями Дніпра».

«Як смерклося, Сулима з курінними отаманами обійшов байраком та скелями понавколо всього Кодаку, обдивився всі лощини й всі скелі, щоб товариші знали, як підходити поночі до окопів, і умовився з курінними, де якому куреню бути під час штурму. Повернувшись ранком до війська. Сулима загадав козакам робити драбини та рубати чагарники й гілля дерев, щоб в'язати з того в'язки: надвечір же, коли

в кожного козака була за плечима в'язанка хмизу, а на кожні півсотні козаків була драбина, все військо рушило до ворожої фортеці. У Кодаці тоді стояв полк жовнірів під командою француза, полковника Маріона. Жовніри там нудилися, не любили полковника-чужинця і ремствували на Конецпольського, що поставив їх посередині порожніх степів.

На землю впала темна ніч. Зіркиховалися за хмарами. Вітертягнув з-за Дніпра, завиваючи голодним звіром по надбережних скелях. Глибокопід горою, розбиваючи собі груди об гострі скелі, старий Дніпро голосно стогнав і ревів спересердя на кинуту у поперек його шляху перепону, допомагаючи гудінням свого порога козакам нечутно облягти ворожу фортецю.

Військо польське вже спало. Спав і полковник-чужинець, нічого не відаючи про похід Сулими, і тількивартовічатували по баштах, перегукуючись поміж себе, щоб легше змагатися з дрімотою.

За темрявоюночі та черз голосіння порога вартові не бачили й не чули, що запорожціоблягли Кодак з усіхбоків і підступаютьпідсаміокопи.

Без гомону, без галасу то дряпаючись на скелі, то припадаючи до землі, наближалисякозаки до окопів з боку Дніпра і з боку байраку; з поля Сулима тільки оддалеки поставив три сотні вершників, щоб переймати втікачів.

Чуютьпольськівартові, що за окопами почали погукувати сичі, та йдивуються, звідкіля їх така сила налетіла, а того й не гадають, що то не сичі, а гасло передавалося од куреня до куреня навкруг окопів.

Враз по тому гаслові у рвачки полетіли в'язанки хмизу, і кожний курінь почав накидати собі через рівчак греблю, щоб нею перейти до валу. Тільки тепер зрозуміли вартові, що за окопами робиться щось непевне, а що саме, того за темрявою вони не бачили, і поки вибухнув з польського боку перший постріл, козаки вже накидали собі греблі й бурхливими потоками посунули на шанці.

Тепер запорожців же не мали рації таїтися, і враз навкруг Кодака збилася буча. Дехто з козаків стріляв у вартових, другі тягли до стін драбини, щоб лізти через засіки. треті рубали ті засіки сокирами, а подекуди намагалися підпалити їх, розпалюючи хмиз.

Збився гомін і всередині Кодака. Прокинувся полковник, посхоплювалися й жовніри, але покивсі з несподіванки прочуняли та вбралися й узброїлися, козаки вже лізли через стіни, а подекуди вже й підрубали засіки сокирами й поробили собі пролази.

Маріонові не пощастило упорядкувати свій полк, і він похапцем посилав на окопи жовнірів купками, хто скоріше узброївся... Та вже не допомоглося, бо Сулима з двома куренями вже вдерся у фортецю з північного боку, а з півдня вже лізли запорожці, щоб прибули з Бурляєм. Почався смертельний бій. Поляки зрозуміли, що їм нема куди рятуватися, і билися завзято, але ще завзятіше билися козаки. Скоро у Кодаку запалали засіки й будинки, зайнялися й башти по стінах, і велике полум'я освітило криваву боротьбу братніх народів, що не вміли порозумітися й жити у згоді.

Високо до самих хмарсягалосяйвополум'я. Видно

булоюго й у Самарі за великими Лісами, і по степах понад Сурою та Базавлуком, і навіть у далекій Хортиці; у хвилях же Кодацького порога воно одбивалося то щирим золотом, то гарячою кров'ю. Пополохалося від сяйва пожежі птаство по гаях і завили байраками вовки сіроманці... А брати різалися уперто... завзято...

Гинули один по одному польські хорунжі, осавули й інша військова старшина. Щохвилини меншало й жовнірів, козаки все прибували й прибували... Нарешті поляки зрозуміли, що змагання їхні марні, попросили милосердя.»

За наказом Сулими, дерев'яні споруди було спалено, а вали розгорнуто. Після цього козаки відступили на низ і протягом кількох місяців оборонялися на одному з дніпрових островів. Тривала оборона виснажила захисників, й провокувала в їхніх лавах сумніви та суперечки, і тоді прихильники угоди з поляками схопили Сулиму й видали владі. За рішенням сейму гетьмана та трьох його сподвижників стратили у Варшаві.

У ході пояснення вчитель знайомить учнів із такими терміном і пропонує занотувати їх значення до термінологічного словника:

Форпост — укріплений пункт на кордоні; передня варта; передній пост охоронних частин.

Уявлення про особистість гетьмана І. Сулими вчитель формує, використовуючи **картинний опис** портрету І. Сулими, написаного 1721 р. невідомим художником.

Хоч портрет належить до пізнішого періоду й навряд чи достовірно передає зовнішність гетьмана, все ж він дає достатнє уявлення про зовнішній вигляд козацького ватажка, козацької старшини загалом. Ця робота є парадним портретом, що як жанр виник для прославлення аристократії. Гетьман зображений в характерній «сарматичній» позі шляхтича. У верхньому лівому куті розміщено герб «Сулима» — герб руської та польської шляхти, відомий ще з чотирнадцятого століття. На гербі зображено перетятий щит; у верхньому золотому полі виходить чорний орел; у нижньому червоному — три срібні камені, два над одним. Щит увінчує золота корона. Гетьман має величну й могутню постать, засмагле продовгuate обличчя з великими блискучими очима та пишними над ними бровами, що підкреслюють завзятість особи; довге чорне волосся й невеликий але прямий ніс прикрашають його сміливе й спокійне обличчя. Тонкі губи й граційне гладенько вибрите підборіддя надають персоні аристократичності й гонору. А срібна булава, що виблискує у дужій руці, нагадує всім про владу запорозького отамана.

Завдання учням.

Скласти історичний портрет за пам'яткою:

1. Як відбувалося становлення особистості історичного діяча?

1.1. Де і коли він народився?

1.2. Де і в яких умовах жив, зростав, виховувався?

1.3. Як формувалися його погляди?

2. Особисті якості й риси характеру.

2.1. Як особисті якості діяча впливали на його діяльність?

2.2. Які з його особистих якостей вам подобаються, а які ні?

3. Діяльність історичного діяча.

3.1. Схарактеризуйте основні справи його життя.

3.2. Які успіхи й невдачі були в його справах?

3.3. Які верстви населення підтримували його діяльність, а які ні, і чому?

3.4. Хто був його друзями, а хто ворогами, і чому?

3.5. Якими були наслідки його діяльності: а) для сучасників; б) для нащадків.

3.6. За що людство пам'ятає цю людину?

4. Яке ваше особисте ставлення до історичного діяча?

4.1. Які почуття викликає у вас його діяльність?

4.2. Як ви ставитеся до засобів і методів його діяльності?

У ході розповіді **вчитель** розкриває військове протиставлення українського козацтва з поляками у ході національно-визвольного повстання 1637–1638 рр.:

Потреба захистити свою Батьківщину від національного, релігійного й соціального гноблення, прагнення розширити свої права й привілеї знову підняла козаків на повстання. Його очолили сподвижники І. Сулими — П. Павлюк (Бут), Д. Гуня, К. Скидан, Я. Острянин.

Наприкінці літа 1637 р. Павлюк виступив на чолі козацького війська із Запорожжя. Він видав універсал до народу: «...Іменем Війська під загрозою кари: хто зветься нашим товаришем, нехай стане за християнську віру й наші золоті вольності, які ми заслужили своєю кров'ю».

До нього приєдналися не лише козаки, ай селяни та міщани. Вони почали громити маєтки й розправлятися з орендарями. Повстання поширилося на Лівобережжя.

6 грудня під Кумейками, поблизу Черкас, відбулася битва, у якій взяло участь 15 тис. польського війська на чолі з М. Потоцьким і 10 тис. повстанців.

Павлюк і Скидан першими повели наступ на укріплений ворожий табір. Проте їх затримало болото, й польська кінота кинулася в атаку. Під прикриттям возів козаки відбили три штурми, але змушені були відступати до містечка Боровиці під Черкасами. Розпочалася облога й обстріли та штурми. Під час перемовин Павлюка й іншого крзцького ватажка Томиленка схопили зрадники і передали польському командуванню, а Скидан та Гуня відступили на Запорожжя.

У березні 1638 р. розпочався новий етап повстання. Запорожці під проводом Я. Острянина, обраного гетьманом, а також К. Скидана та Д. Гуні суходолом і на чайках вирушили вглиб України. Подніпров'я

знову охопило народне повстання. Наприкінці квітня козаки виграли битву під Говтою, але не зуміли взяти Лубен, де замкнулися основні сили поляків. Зазнавши невдач, Острянин у бою під Жовнином утратив надію на перемогу й відступив у Слобідську Україну.

Боротьбу продовжив Д. Гуня, обраний гетьманом. Відступивши до гирла Сули, він облаштував табір, в якому козаки протрималися ввесь червень та липень. Нестача харчів та фуражу змусила їх припинити опір і скласти зброю, але 28 липня. Однак Гуня з частиною війська вирвався з оточеного табору.

Переможені козаки змушені були визнати «Ординацію Війська Запорозького» (ординація — від лат. Ordo — порядок) на раді в урочищі Маслів Став 24 листопада 1638 р.

Уявлення про особистість гетьмана Я. Острянина вчитель формує, використовуючи картинний опис портрету, написаного на початку XVIII ст. невідомим художником.

Картина написана на початку XVIII ст. невідомим митцем і є яскравим прикладом парадного портрету в стилі бароко. Гетьман має задумливий таспокійний погляд, високе чоло й кучеряве темно-русе волосся. Великий прямий ніс й продовгувате лице з виразними скулами вказують на мужність, завзятість й міцність. Борода й аристократичні вуса говорять про шляхетність й благородність персони.

У ході пояснення **вчитель** знайомить учнів із наступним поняттями і пропонує занотувати його значення до історичного словника:

Комісар — посадова особа, наділена урядом особливими повноваженнями.

Залога — військові частини, розташовані в якому-небудь місці.

Терор — (з фарнц. перекладається як жаж) розправа з противниками шляхом насильства.

Робота з історичним документом.

Уривок із «Ординації Війська Запорозького»:

«Через те, що єдиним нашим бажанням у справі управління державами є знайти такі способи, з яких наші вірнопіддані завжди переконувалися б у нашій королівській ласці, але, оскільки козацька сваволя так розгнуздалася, що для приборкання її довелося рушити наші війська ібитися з козаками, і з благословення Бога як володаря всіх воєн, розгромити і уразити їх, відвернувши цим страшну небезпеку від Речі Посполитої, — тому на вічні часи позбавляємо козаків старшинства, всяких старовинних судових установ, права, доходів і інших відзнак, набутих ними за вірні послуги від наших предків і тепер внаслідок заколотів утрачених, і бажаємо тих, кого живих зберегло воєнне щастя, мати в стані простого народу, оберненого в хлопів».

Завдання учням.

Проаналізуйте документ та дайте відповідь на такі запитання:

— Як уряд Речі Посполитої трактував придушення козацьких повстань й чим виправдовував свої дії?

— Як Польша трактувала козацькі вольності й права?

Умови «Ординації Війська Запорозького» **вчитель** узагальнює за допомогою **стислої характеристики**:

1) скасовано виборність козацьких старшин і козацький суд;

2) реєстр скорочено до 6 тис чоловік;

3) замість гетьмана сейм призначав комісара-шляхтича. Зі шляхти призначалися також полковники та осавули;

4) реєстровцям дозволялося селитися лише в Черкаському, Канівському, й Корсунському староствах;

5) на Січі було введено реєстрову залогоу, щоб розганяти самовільні зібрання козацтва.

Завдання учням:

Складіть тезовий конспект умов «Ординації Війська Запорозького».

Складіть порівняльну таблицю, де потрібно порівняти пункти Куруківської угоди 1625 р. та «Ординації Війська Запорозького».

	Куруківська угода 1625 р	Переяславська угода 1630 р.	Переяславська угода 1630 р.
Чисельність реєстру	Реєстр 6 тисяч чоловік	Реєстр 8 тисяч чоловік	Реєстр 6 тисяч чоловік
Посада гетьмана	Очоловав реєстрове військо Гетьман, обраний загально-військовою радою й затверджений польським урядом.	Повторювала пункт Куруківської угоди.	Замість гетьмана Сейм призначав комісара-шляхтича.
Військові чини	Військові козацькі чини обиралися на козацькій раді або призначалися гетьманом	Повторювала пункт Куруківської угоди	Зі шляхти призначалися також полковники та осавули.
Територіально-адміністративний козацький устрій	Реєстр складався із шести полків Білоцерківського, Канівського, Корсунського, Переяславського, Черкаського й Чигиринського. Кожен полк поділявся на сотні з осередками в менших містах, розташованих на його території.	Повторювала пункт Куруківської угоди.	Реєстровцям дозволялося селитися лише в Черкаському, Канівському й Корсунському староствах.

Обмеження внутрішньої та зовнішньої політики Запоріжжя	Угода передбачала спалення усіх човнів та припинення морських походів. Заборонялося ведення самостійної зовнішньої політики.	Повторювала пункт Куруківської угоди	На Січі було введено реєстрову залого, щоб розганяти самовільні зібрання козацтва.
Амністія		Передбачено амністію для ватажків та учасників повстання	

IV. Закріплення вивченого матеріалу.

Колективна робота у формі блиц-опитування учнів:

- Назвіть головні причини козацьких повстань.
- Визначте головні наслідки цих повстань.
- Коли було укладено Куруківську угоду?
- Назвіть фортецю, яку захопив і зруйнував у 1630

р. І. Сулима.

— Коли відбулася подія, що була названа автором «Історії Русів» «Тарасовою ніччю» і яке її історичне значення?

— Якими були зобов'язання Речі Посполитої за угодою, укладеною в Переяславі 1630 р.?

— Назвіть хронологічні межі козацького повстання під проводом П. Бута, яке продовжив Я. Острянин.

— Назвіть основні положення «Ординації Війська Запорозького» 1638 р.

V. Підведення підсумків уроку.

Вчитель робить узагальнення, використовуючи прийом розгорнутої характеристики

Козацькі повстання 20—30-х років XVII ст. вирізнялися такими рисами:

- мали вузько становий інтерес (козацтво виступало передовсім за свої права та вольності);
- не мали на меті кардинальної зміни соціального ладу;
- ставили за мету козацьку автономію в складі Речі Посполитої;
- були реакцією на утиски з боку польської влади;
- були реакцією на поширення фільваркового кріпацького господарства;
- виростали на базі релігійних конфліктів.

Польсько-козацьке протистояння показало наростаючу конфронтацію між інтересами Речі Посполитої та українського козацтва. Польща намагалася будь-яким чином тримати козаків у покорі й використовувати їх як дешеву військову силу, а Запорозька Січ стала активно не тільки військовою, а й політичною силою, що вела незалежну від Польщі дипломатичну й військову діяльність. Водночас

козацтво несло в собі зовсім інший соціальний устрій, неприйнятний для феодально-кріпосницької Речі Посполитої. Всі ці проблеми й протиріччя призвели до кризи в польсько-козацьких взаєминах, що так і не була вирішена. Річ Посполита на деякий час приборкала козацтво, але виявилась вузькозорою, щоб знайти компромісний варіант, що забезпечив би надійний мир й співпрацю двох народів — польського й українського.

VI. Подача домашнього завдання.

Підготуйте відповідь на запитання та виконайте завдання:

1. Опрацюйте текст параграфу.
2. На контурній карті слід відмітити воєнні дії й місця та дати головних битв.
3. Складіть хронологічну таблицю: «Козацькі повстання 20–30-х років XVII ст.».
4. Поміркуйте, що виграла Польща, а що програла, розпочавши війни з козаками, аби ті не нападали на Османську імперію.

І. Сулима.